

**KLASSENGEBONDEN STEMGEDRAG EN DE
NIEUWE POLITIEKE CULTUUR.
STEMGEDRAG EN DE SAILLANTIE VAN
POLITIEKE ISSUES IN PARTIJPROGRAMMA'S**

Peter Achterberg

The politics of advanced industrial societies no longer polarize primarily on the basis of working class versus middle class; and the old issues, centering on ownership of the means of production, no longer lie at the heart of political polarization (Inglehart, 1987, 1295).

1. INLEIDING

Rumors about my death are greatly exaggerated. Als er één zin uit de Engelstalige literatuur vaak gebruikt wordt in de politieke sociologie dan is het deze (zie bijvoorbeeld Hout e.a. 1993; Nieuwbeerta 2001; Manza & Brooks 1996; Scott 2000; etc). Het slaat op het 'death of class debate' waarin de vraag centraal staat in hoeverre 'klasse' als leidend sociologisch concept afgeschreven is. Belangrijk element in dit debat is de vermeende afname van de verklarende kracht van klasse voor stemgedrag. De discussie werd in 1991 aangezwengeld door een artikel van Clark en Lipset getiteld *Are Social Classes Dying?* en leidde tot een uitgebreide uitwisseling van gedachten in papers, artikelen en boeken die nog steeds voortduurt (zie voor een overzicht Clark 2001a).

Zo langzamerhand lijkt consensus te ontstaan over het antwoord op de vraag of klassegebonden stemgedrag inderdaad afneemt. Met name het boek van Nieuwbeerta (1995) en zijn verdere werk op dit terrein (1996; 2001) zijn hiervoor belangrijk geweest. Op zowel conventionele (Alford-index) als statistisch geavanceerde wijzen (Thomsen-index, Kappa-index) demonstreert Nieuwbeerta dat in een flink aantal Westerse landen het klassegebonden stemgedrag inderdaad afneemt. Ook andere sociologen bevestigen (vooralsnog voorzichtig) dat in bepaalde landen het belang van klasse voor de verklaring van stemgedrag afneemt. (1)

Natuurlijk dringt zich de vraag op hoe de afname in klassegebonden stemgedrag verklaard kan worden. Nieuwbeerta (1995) probeert verschillen in klassegebonden stemgedrag tussen landen en perioden te verklaren met voornamelijk aan de klassenanalyse ontleende hypothesen. Zo onderzoekt hij de invloed van de omvang van de inkomensverschillen, de levensstandaard, het relatieve aantal intergenerationeel mobiele, het relatieve aantal handarbeiders, enzovoorts, maar vindt daarbij vrijwel geen bevestiging voor zijn hypothesen. Later, in 2001, stelt Nieuwbeerta voor verklaringen te zoeken in onder meer verschillen in politiek-culturele landkenmerken (2001,133).

Dit idee dat op contextniveau de politieke cultuur fundamenteel aan het veranderen is en op één of andere manier samenhangt met de afname in klassegebonden stemgedrag kan ook worden gevonden bij andere auteurs die hier echter geen harde empirische toetsing aan verbinden (zie bijvoorbeeld Inglehart & Rabier 1986; Clark 1998; 2001b). In dit artikel zal ik daarom onderzoeken hoe en in welke mate de politieke cultuur in de naoorlogse periode is veranderd in een twintigtal Westerse landen. Hierna zal ik onderzoeken hoe deze verschillen in politieke cultuur samenhangen met verschillen in klassegebonden stemgedrag. In de volgende paragraaf zal daartoe aandacht worden geschonken aan de uiteenlopende ideeën omtrent het onderscheid tussen 'oude' en 'nieuwe' politiek en zullen enkele hypothesen worden gesteld. Hierna zal, in de derde paragraaf, kort worden toegelicht welke data en operationalisaties worden gebruikt om de hypothesen te toetsen. Na de weergave van de analyseresultaten in de vierde paragraaf, worden in de afsluitende paragraaf enkele conclusies getrokken.

2. NIEUWE POLITIEK EN KLASSEGEBONDEN STEMGEDRAG

In de politieke sociologie is het idee van Lipset (1959) waarin hij stemgedrag als een uitdrukking van 'the democratic class struggle' opvat, gemeengoed (zie bijvoorbeeld Nieuwbeerta 1995; 1996; 2001). Hierin staat het idee centraal dat breuklijnen in de maatschappij geïnstitutionaliseerd zijn in het politieke domein (Lipset 2001). Zo staat het klassenconflict, het conflict over de verdeling van de economische middelen over lagen van de bevolking, sinds lange tijd centraal in de sociaal-wetenschappelijke analyse van politiek gedrag. Robinson (1967) wijst in deze context op de namen van politieke partijen zoals de Labour Party in Groot-Brittannië of bijvoorbeeld de Partij van de Arbeid in Nederland die in hun naam appelleren aan arbeidersbelangen. In

nogal veel westerse geïndustrialiseerde landen wordt de politieke cultuur aldus vanouds gedomineerd door het klassenconflict. Er zijn echter tekenen dat na de jaren 70 van de vorige eeuw de politieke cultuur als zodanig steeds minder gedomineerd wordt door het klassenconflict en steeds meer gekenmerkt kan worden als een 'postmoderne' (Inglehart 1997), 'postindustriële' (Rempel & Clark 1997) of gewoonweg 'nieuwe politieke cultuur' (Clark 1998; 2001b) waarin andere -'nieuwe'- maatschappelijke breuklijnen centraal komen te staan. Belangrijke elementen in deze nieuwe politieke cultuur zijn de opkomst van nieuwe politieke partijen, het inhoudelijk veranderen van bestaande politieke partijen en een verschuiving van de issues of problemen waarover in de politieke arena strijd wordt geleverd. Zo zou er een verschuiving zijn van 'oude' politieke issues, die gebaseerd zijn op de oude klassentegenstellingen en dus economisch van aard zijn, naar 'nieuwe' politieke issues.

De vraag wat precies de 'nieuwe' politiek inhoudt en welke issues 'nieuw' zijn, is niet makkelijk te beantwoorden, blijkens de vele conceptualiseringen van 'nieuwe' politiek (vgl. Pakulski 2001). Over het algemeen lijken onderzoekers het er echter wel over eens te zijn dat de nieuwe politiek zich onderscheidt van de oude door haar niet-economische karakter (zie bijvoorbeeld Heath e.a. 1990; Clark 1998; 2001b; Rempel & Clark 1997). Bij een dergelijke brede karaktertrek van nieuwe politiek dreigt echter het gevaar dat men wat al te snel allerlei indicatoren voor nieuwe niet-economische politiek bij elkaar schoffelt, met het risico dat achteraf niet duidelijk kan worden gemaakt welke elementen verantwoordelijk zijn voor een dalend klassengebonden stemgedrag. Welke issues worden nu zoal in onderzoek concreet aangeduid als elementen van de nieuwe politiek? Mijns inziens zijn er grofweg twee 'soorten' issues die vaak worden aangeduid als elementen van de nieuwe politiek.

Ten eerste wordt in onderzoek naar nieuwe politiek vaak gewezen op het belang van de opkomst van het postmaterialisme in vele westerse landen zoals gerapporteerd door Inglehart (zie bijvoorbeeld Inglehart 1977; 1990; Lipset 1981; Heath e.a. 1990; Pakulski & Waters 1996; Clark 2001b). Dit postmaterialisme behelst in essentie een nadruk op individuele vrijheid. Inglehart stelt tegenover dit postmaterialisme het materialisme: een nadruk op materiële zaken zoals bijvoorbeeld het tegengaan van inflatie en het handhaven van de orde. Flanagan (1979; 1982; 1987) en Middendorp (1991) stellen echter dat vanwege de grote nadruk op individuele vrijheid, postmaterialisme in essentie libertarisme is. De tegenpool van postmaterialisme/ libertarisme is dan volgens hen ook niet materialisme, maar autoritarisme hetgeen neerkomt op een nadruk op de beperking van individuele vrijheden (zie ook Dekker et al. 1999; Houtman 2003; 2001). Het is belangrijk op deze plaats te onderstrepen dat nieuwe politiek dus niet een specifieke ideologische signatuur hoeft te hebben. Hiermee bedoel ik dat, in tegenstelling tot wat sommige auteurs stellen, nieuwe politiek naar mijn mening niet per definitie nieuw linkse politiek betekent (vergelijk Inglehart 1997; McAllistar & Studlar 1995:200; Poguntke 1987). Nieuwe politiek kan ook nieuw rechts betekenen (vergelijk Flanagan 1987: 1308; Flanagan & Rie 2003; Swyngedouw 1992; 1994; Ignazi 1992; Veugelers 2000) zoals ook de oude politiek linkse en rechtse varianten kent. Het is dus beter om hier te spreken over een cultureel conflict waarin individuele vrijheid tegenover inperking van die vrijheid staat en waarin dus

typisch culturele issues als 'recht en orde', 'rechten van onderdrukten als minderheden, homoseksuelen en vrouwen' 'traditionele morele waarden' etc. worden besproken.

Als tweede element wordt in onderzoek naar nieuwe politiek vaak gewezen op de groeiende aandacht voor zogenaamde 'groene' of 'ecologische' issues in het maatschappelijk bestel en in het politieke systeem (Inglehart 1990; Clark 2001b; Heath e.a. 1990; Bean & Kelley 1995). Hierin ligt de nadruk op zorgen over milieuproblemen, milieubescherpende maatregelen en problemen van duurzame ontwikkeling. Overigens wordt veelal tegelijkertijd gewezen op deze ecologische issues én postmateriële issues, onder de noemer 'quality of life politics' (zie bijvoorbeeld Inglehart & Rabier 1986; Inglehart 1990; Heath e.a. 1990). Het idee erachter is dat mensen die materieel geen schaarste kennen, aan andere dingen waarde gaan hechten die de kwaliteit van leven bevorderen, waaronder aandacht voor het milieu én een grotere nadruk op individuele vrijheid. Het probleem is echter dat de twee inhoudelijk weinig met elkaar van doen lijken te hebben. Daarbij komt ook nog eens dat er wetenschappelijke onenigheid is over het empirische verband tussen postmaterialisme enerzijds en bezorgdheid over natuur en milieu anderzijds (zie Brechin & Kempton 1994; 1997; Dunlap & Mertig 1997 maar ook Kidd & Lee 1997; Abrahamson 1997; Lee en Kidd 1997). Ik kies er daarom voor deze ecologische issues los van de culturele issues te zien als nieuwe politieke issues.

Kunnen deze twee typen nieuwe issues verantwoordelijk zijn voor een neergang van het verband tussen klasse en stemgedrag? De mate van klassegebonden stemgedrag wordt bepaald door de mate waarin leden van de arbeidersklasse en van de middenklasse op respectievelijk een linkse en rechtse politieke partij stemmen. Indien leden van de arbeidersklasse en van de middenklasse op basis van opvattingen over nieuwe issues gemotiveerd zouden worden op een linkse respectievelijk rechtse partij te stemmen, blijft het traditionele patroon van klassegebonden stemgedrag in stand of wordt het mogelijk versterkt (2). Indien echter de leden van de arbeidersklasse en van de middenklasse op basis van opvattingen over deze nieuwe issues gemotiveerd raken om op een respectievelijk rechtse en linkse partij te stemmen, dan is het gevolg dat de mate van klassegebonden stemgedrag afneemt. Het is kortom zaak te kijken welke opvattingen over deze issues leven binnen beide klassen en te kijken hoe deze opvattingen het stemgedrag beïnvloeden.

Ten eerste blijkt dat, zoals Inglehart ook al aangeeft, postmaterialisme een middenklassenfenomeen is. Leden van de middenklasse zijn dus vaker geneigd er libertaire/postmaterialistische waardeoriëntaties op na te houden (vgl. Inglehart 1977; 1990; De Graaf 1995). Autoritarisme blijkt, aldus Lipset (1959), vaker voor te komen bij leden van de arbeidersklasse, wat nog eens onderstreept dat autoritarisme inderdaad de tegenpool is van postmaterialisme. Deze culturele opvattingen sturen bovendien het stemgedrag van mensen, zo blijkt bijvoorbeeld uit onderzoek van Achterberg & Houtman (2003a), Middendorp (1991), De Graaf (1995), Carmines & Layman (1997) en Evans e.a. (1996). Libertaire opvattingen leiden tot een stem op links terwijl autoritaire opvattingen leiden tot een stem op rechts. Dit betekent dus dat er -in de woorden van Lazarsfeld (1972) (zie ook Houtman 2003) - sprake is van een cross-pressure effect, waarbij de traditionele invloed van klasse op stemgedrag ondermijnd wordt door de werking van culturele opvattingen. Op grond van hun autoritaire opvattingen

zullen arbeiders immers geneigd zijn op een rechtse partij te stemmen, terwijl leden van de middenklasse op grond van hun libertarisme/ postmaterialisme eerder geneigd zullen zijn op een linkse partij te stemmen.

Voor de verdeling van ecologische opvattingen over de klassen, en de effecten van deze opvattingen op stemgedrag, gaat min of meer hetzelfde op. Zorgen over natuur en milieu blijken vaker voor te komen bij leden van de middenklasse en in mindere mate bij leden van de arbeidersklasse (Cotgrove & Duff 1980; 1981 zie ook Eckersley 1989). Ook blijken ecologische opvattingen invloed te hebben op stemgedrag. In de praktijk blijkt dat mensen die zich zorgen maken over natuur en milieu meer geneigd zijn op een linkse partij te stemmen (zie Van Liere & Dunlap 1980; Rohrschneider 1993; Bean & Kelley 1995). Illustratief in dit verband is de manier waarop presidentskandidaat George Bush senior tijdens de verkiezingscampagne van 1992 een aantal fabrieksarbeiders probeerde over te halen om toch vooral op hem te stemmen. Dit deed hij door te reageren op de running mate van Clinton, Al Gore, die recentelijk een boek over milieubeleid had geschreven: "Why do I call this guy a bozo? It is because if these bozos are elected we will be up to our necks in little owls and no one will have a job" (3) Bush senior noemt Gore hier een 'bozo' en tracht stemmen te winnen door te appelleren aan de oude belangen van de arbeiders die hier in strijd lijken met de 'nieuwe' ecologische belangen. Op deze manier kan begrepen worden dat arbeiders die 'normaliter' zouden stemmen op de democraten op basis van deze overwegingen besluiten op de republikeinen te stemmen. Kortom, leden van de middenklasse zullen op grond van hun zorgen over natuur en milieu geneigd zijn op een linkse partij te stemmen en niet op een rechtse partij die het beste hun klassenbelangen zou kunnen dienen. Leden van de arbeidersklasse blijken over het algemeen zich minder zorgen te maken over natuur en milieu, hetgeen leidt tot een stem voor een rechtse partij.

Opvattingen over zowel culturele als ecologische issues kunnen kortom leiden tot stemgedrag dat tegengesteld is aan het traditioneel klassengebonden stemgedrag. Indien blijkt dat de opvattingen over deze 'cross-cutting' issues (Heath e.a. 1990) een steeds grotere invloed uitoefenen op het stemgedrag van mensen, dan zou dit dus tot een daling in het klassengebonden stemgedrag (zoals dat geconstateerd is door Nieuwbeerta voor diverse westerse landen) moeten leiden (zie ook: Weakliem 1991; Houtman 2003). Flanagan (1987:1306-7) suggereert dat als mensen nieuwe politieke problemen als saillant bestempelen, zij vooral zullen stemmen aan de hand van deze nieuwe politieke opvattingen. Bestempelen mensen oude politieke problemen als saillant dan zullen zij, aldus Flanagan, stemmen aan de hand van hun opvattingen over deze oude problemen. Onderzoek van Fournier e.a. (2003) en Layman en Carmines (1997) heeft dit bevestigd: de mate waarin problemen als saillant worden gezien, conditioneert voor een belangrijk deel de impact van de opvattingen over deze problemen op het stemgedrag. Op contextniveau gaat naar verwachting dezelfde redenering op. Als kortom in een bepaalde context nieuwe politieke problemen saillant zijn, dan veronderstel ik dat daar het culturele en ecologische stemgedrag sterk is, waardoor de relatie tussen klasse en stemgedrag zwak zal zijn. De mate waarin ecologische en culturele problemen in een bepaalde context als zeer belangrijk worden

gezien, zal dus fors samenhangen met de mate van klassegebonden stemgedrag in die context.

Volgens een soortgelijke logica komt Nieuwbeerta overigens tot zijn hypothese dat de mate waarin economische issues politiek saillant zijn binnen een context een positief effect moet hebben op de mate van klassegebonden stemgedrag (zie Nieuwbeerta 1995, hoofdstuk 4). Nieuwbeerta's hypothese wordt echter empirisch niet bevestigd. In deze bijdrage zal, gebruikmakend van een andere operationalisering voor economische issue saillantie, nogmaals worden onderzocht in hoeverre deze hypothese empirisch niet kan worden ondersteund.

Met andere woorden: ten eerste verwachten we, in navolging van de resultaten van Nieuwbeerta, dat op contextniveau, de saillantie van economische issues geen relatie vertoont met de mate van klassegebonden stemgedrag (hypothese 1). Ten tweede verwacht ik dat in politiek-culturele contexten waar culturele issues meer saillant zijn het klassegebonden stemgedrag zwakker zal zijn (hypothese 2). En ten derde verwacht ik dat in politiek-culturele contexten waar ecologische issues meer saillant zijn het klassegebonden stemgedrag zwakker zal zijn (hypothese 3). In de rest van dit artikel zal de toetsing van deze drie hypothesen centraal staan.

3. DATA EN METING

Voor de afhankelijke variabele, *de mate van klassegebonden stemgedrag*, worden de indices die Nieuwbeerta (1995) heeft berekend voor twintig landen in vier periodes gebruikt. In plaats van dus zelf deze indices met eigen databronnen te berekenen, grijp ik terug op de tabellen die Nieuwbeerta heeft gepubliceerd in zijn proefschrift. Ik gebruik twee indices voor klassegebonden stemgedrag: de Alford index (4), en de Thomsen index (5) die Nieuwbeerta heeft berekend voor twintig westerse landen en voor vier naoorlogse periodes: van 1945 tot 1960, van 1961 tot 1970, van 1971 tot 1980 en van 1981 tot 1990. De andere maat voor klassegebonden stemgedrag die Nieuwbeerta gebruikt (de Kappa-index) zal ik hier niet gebruiken om redenen aangegeven door Clark (2001b) en Houtman (2003). Omdat deze index is gebaseerd op de berekening van een standaarddeviatie, wordt alleen duidelijk in welke mate het stemgedrag tussen de klassen varieert, maar kan deze index niet vertellen of de arbeidersklasse linkser of rechtser stemt dan de andere onderscheiden klassen. Tabel 1 geeft kort alle waarden weer voor klassegebonden stemgedrag in die twintig landen voor de vier genoemde periodes:

Tab. 1. Klassengebonden stemgedrag in twintig landen gemeten door Alford index (A) en Thomsen index (T), 1945-1990

Land	1945-1960		1961-1970		1971-1980		1981-1990	
	A	T	A	T	A	T	A	T
Australië	32.9	1.38	29.3	1.22	27.8	1.16	19.4	0.80
België	-	-	25.4	1.21	17.9	0.87	16.4	0.80
Canada	7.0	0.30	7.7	0.31	-	-	4.0	0.27
Denemarken	39.8	1.82	52.0	2.33	28.1	1.18	20.9	0.97
Duitsland	36.0	1.55	24.8	1.06	14.9	0.61	13.4	0.55
Finland	48.4	2.17	50.2	2.24	36.9	1.60	35.7	1.52
Frankrijk	24.4	1.01	18.3	0.76	17.0	0.72	11.7	0.48
Griekenland	-	-	-	-	12.3	0.53	9.7	0.47
Gr. Britannië	37.3	1.64	38.3	1.67	24.3	1.07	23.4	0.90
Ierland	-	-	14.1	0.88	8.7	0.77	7.3	0.70
Italië	26.6	1.13	14.5	0.66	17.8	0.73	13.1	0.53
Luxemburg	-	-	-	-	24.8	1.10	18.8	0.86
Nederland	14.0	0.61	14.7	0.65	21.8	0.94	15.5	0.68
Noorwegen	52.5	2.39	32.0	1.38	33.8	1.43	20.5	0.84
Oostenrijk	-	-	27.4	1.12	28.9	1.28	18.3	0.76
Portugal	-	-	-	-	-	-	14.9	0.62
Spanje	-	-	-	-	18.4	0.75	15.5	0.63
Zweden	51.0	2.26	40.7	1.73	37.3	1.57	32.7	1.36
V.S.	16.2	0.67	7.7	0.36	10.9	0.46	8.1	0.34
Zwitserland	-	-	-	-	17.6	0.82	12.8	0.80

Bron: Tabellen 3.1 en 3.5 uit Nieuwbeerta (1995: 45, 53).

De twee van Nieuwbeerta overgenomen indices voor klassengebonden stemgedrag stemmen in zeer hoge mate met elkaar overeen. De correlatie (eigen berekening) tussen de in tabel 1 weergegeven waarden voor beide indices bedraagt maar liefst 0.98 ($p < 0.0001$). Vandaar dat wij de toetsing van de hypothesen zullen presenteren aan de hand van de Alford-index (6).

Voor de meting van de onafhankelijke variabele - *Politieke cultuur* - wordt gebruik gemaakt van de data die worden meegeleverd bij het boek *Mapping Policy Preferences* (7) van Budge e.a. (2001), welke ook door Clark (1998; 2001b) worden gebruikt om verschillen in saillantie van politieke issues aan te tonen. Het betreft data waarin ruim 250 partijprogramma's van politieke partijen in 25 landen voor de naoorlogse periode tot en met 1998 zijn ontleend in afzonderlijke zinnen en quasi-zinnen en vervolgens per onderwerp zijn gecodeerd door leden van de Manifesto Research Group (8). De originele data bevatten informatie over ruim 56 beleidsprioriteiten. De structuur van de data is zodanig, dat van elk partijprogramma het totaal aantal zinnen en quasi-zinnen gelijk is aan de score 100%. Vervolgens is per beleidsprioriteit het totaal aantal zinnen en quasi-zinnen bij elkaar opgeteld en uitgedrukt als een percentage van het geheel. De scores op de afzonderlijke prioriteiten reflecteren dus de ruimte die deze prioriteiten innemen in het partijprogramma.

Alvorens met deze data aan de slag te gaan, heb ik de data gewogen naar het percentage van de stemmen dat de politieke partijen hebben gekregen bij de verkiezingen (9). Dit heb ik gedaan om de relatieve invloed van kleine (extreme) splinterpartijen kleiner te maken op de totaalscore van een land. Zou ik dit niet doen, dan zou een splinterpartij in een bepaald land in een even grote mate bijdragen aan de totaalscore van dat land als de andere partijen die veel groter zijn en daardoor veel meer invloed hebben op het scheppen van een politiek klimaat. Ik gebruik overigens alleen de 20 landen waarvoor ook informatie over de mate van klassengebonden stemgedrag aanwezig is (zie tabel 1). Om een beeld te krijgen van het belang van economische, culturele en ecologische issues in een bepaald land en verkiezingsjaar heb ik het bestand geaggregeerd. Per land en verkiezingsjaar zijn gemiddelde scores berekend voor economische, ecologische en culturele beleidsprioriteiten. Voor de drie soorten issue saillantie zijn verschillende beleidsprioriteiten geselecteerd. Hieronder wordt toegelicht welke beleidsprioriteiten tezamen een index voor issue saillantie vormen. Per type issue saillantie is op landniveau een factoranalyse uitgevoerd om te kijken of de aandacht voor de afzonderlijke beleidsprioriteiten in een land en verkiezingsjaar één dimensie vormen.

De index voor *economische issue saillantie* is een lineaire combinatie van een drietal beleidsprioriteiten. In de eerste beleidsprioriteit, *sociale rechtvaardigheid*, zijn zinnen en quasi-zinnen gecodeerd met betrekking tot de ideeën van gelijkheid, gelijke behandeling van iedereen, bescherming van de minderbedeelden, het wegnemen van klassenbarrières en het eerlijk verdelen van de middelen. In de tweede beleidsprioriteit, *nationalisatie*, zijn zinnen gecodeerd met betrekking tot de gehele of gedeeltelijke nationalisering/ in overheidseigendom brengen van zaken en goederen. In de derde beleidsprioriteit, *overheidscontrole economie*, zijn zinnen gecodeerd met betrekking tot staatsinterventie zoals bijvoorbeeld directe overheidscontrole van de economie, controle over de prijzen en lonen. Factoranalyse op de drie beleidsprioriteiten

levert een eerste factor met een eigenwaarde van 1,25 die bijna 42% van de variantie verklaart. De factorladingen zijn alle drie positief en hebben alle drie een waarde van 0,55 of hoger. (10) Een hogere score op deze index indiceert een grotere politieke saillantie van economische issues in een bepaald land en verkiezingsjaar.

De index voor *saillantie van ecologische issues* is een lineaire combinatie van een tweetal beleidsprioriteiten. In de eerste beleidsprioriteit, *milieubescherming*, zijn onder andere zinnen opgenomen met betrekking tot bescherming van het milieu tegen andere belangen, behoud van het landschap en van bossen etc., en een juist gebruik van natuurlijke hulpbronnen. In de tweede beleidsprioriteit, *duurzame ontwikkeling*, zijn onder andere zinnen opgenomen met betrekking tot 'anti-growth' politiek, 'steady-state' economy, ecologische of groene politiek en duurzame ontwikkeling. Factoranalyse op de twee beleidsprioriteiten levert een eerste factor met een eigenwaarde van 1,31 die bijna 66% van de variantie verklaart. De factorladingen zijn beiden positief en hebben een waarde van 0,81. (11) Een hogere score op deze index indiceert een grotere politieke saillantie van ecologische issues in een bepaald land en verkiezingsjaar.

De index voor *saillantie van culturele issues* is een lineaire combinatie van een drietal beleidsprioriteiten. In de eerste beleidsprioriteit, *recht en orde*, zijn onder andere zinnen opgenomen met betrekking tot het handhaven van alle wetten, criminaliteitsbestrijding, steun voor politie en harder optreden van rechtbanken. In de tweede beleidsprioriteit, *traditionele moraliteit*, zijn zinnen opgenomen met betrekking tot oppositie tegen en steun voor traditionele morele waarden, steun voor abortus, echtscheiding etc. In de derde beleidsprioriteit, *minder geprivilegieerde minderheidsgroepen*, zijn zinnen opgenomen met betrekking tot niet-economische groepen als gehandicapten, homoseksuelen, immigranten, vluchtelingen etc. Factoranalyse op de drie beleidsprioriteiten levert een eerste factor met een eigenwaarde van 1,31 die bijna 44% van de variantie verklaart. Factorladingen zijn allen positief en hebben een waarde van 0,53 of hoger. (12) Een hogere score op deze index indiceert een grotere politieke saillantie van culturele issues in een bepaald land en verkiezingsjaar.

4. RESULTATEN

Eerst zal worden nagegaan of nieuwe politieke issues steeds belangrijker en of de oude politieke issues steeds minder belangrijk worden. De drie indices voor issue saillantie in een bepaald land en verkiezingsjaar zijn hiertoe gecorreleerd met het verkiezingsjaar. In tabel 2 wordt de trend per land weergegeven en onderaan wordt de algemene trend (alle landen bij elkaar) weergegeven.

Tabel 2. Trends per land en algemene trend in economische, culturele en ecologische issue saillantie voor 20 landen (pearsons r/two tailed) (1945-1998)

Land	N	Economische issue saillantie index	Culturele issue saillantie index	Ecologische issue saillantie index
Australië	22	0.54**	0.34	0.49*
België	17	-0.51*	0.47	0.85***
Canada	17	0.17	0.77***	0.35
Denemarken	22	-0.10	0.71***	0.62**
Duitsland	14	-0.08	0.64*	0.80**
Finland	15	0.52*	-0.59*	0.88***
Frankrijk	14	0.57*	0.68**	0.90***
Griekenland	9	-0.44	-0.16	0.70*
Groot-Britannië	15	-0.59*	0.81***	0.86***
Ierland	16	0.13	0.77***	0.65**
Italië	14	-0.13	0.35	0.71**
Luxemburg	12	-0.80**	0.73**	0.90***
Nederland	16	-0.47	0.80***	0.83**
Noorwegen	14	-0.73**	0.66*	0.79**
Oostenrijk	15	-0.17	0.72**	0.74**
Portugal	9	-0.52	0.06	0.69*
Spanje	7	-0.51	-0.78*	0.96**
V.S.	13	-0.19	0.62*	0.01
Zweden	17	0.33	0.81***	0.82***
Zwitserland	13	-0.61*	0.62*	0.80**
Totaal	291	-0.17**	0.48***	0.62***

* p<0.05; ** p<0.01; *** p<0.001

Op de vraag of de aandacht voor economische issues stijgt of daalt is geen gemakkelijk antwoord te geven, zo blijkt uit tabel 2. Voor een zestal landen worden positieve trends gevonden, waarvan de helft niet berust op toeval. In Australië, Finland en Frankrijk is de saillantie van economische issues in de onderzochte periode toegenomen. Voor maar liefst 14 landen worden negatieve trends gevonden, waarvan er vijf significant zijn. Dit betekent dat in België, Groot-Brittannië, Luxemburg, Noorwegen en in Zwitserland de saillantie van economische issues zeker is afgenomen. Ook over alle landen tezamen, is de trend significant negatief. Wel moet opgemerkt worden dat dit, in vergelijking met de twee andere totaaltrends, een betrekkelijk zwak verband is. Over het algemeen kan dus gesteld worden dat de aandacht voor economische issues iets minder is geworden.

Maar kan de conclusie wel getrokken worden dat nieuwe politieke issues steeds saillanter worden? Ja: er worden overwegend positieve trends voor ecologische en culturele issues gevonden die in de meeste gevallen significant zijn. Voor slechts drie landen (Finland, Griekenland en Spanje) wordt een verminderde aandacht voor culturele issues gevonden, waarvan één (Griekenland) bovendien niet significant blijkt. Voor de ecologische issues worden negentien positieve trends gevonden waarvan maar liefst achttien significant zijn. Alleen in de Verenigde Staten lijkt er geen sprake te zijn van de groeiende aandacht voor ecologische issues. Ook de totaaltrends laten duidelijk zien dat er steeds meer aandacht is voor culturele en ecologische issues. Opvallend is dat de trendcijfers voor de nieuwe politieke issues veel sterker zijn dan de trend voor de oude politieke issues. Over het algemeen blijken de oude economische issues dus in de naoorlogse periode in de meeste landen een beetje te hebben ingeboet aan saillantie. Daarnaast heb ik vastgesteld dat de nieuwe culturele en ecologische issues sterk in saillantie zijn toegenomen. Maar hoe verhouden de oude en nieuwe politieke issues zich tot de mate van klassengebonden stemgedrag in een land?

De mate van klassengebonden stemgedrag is bekend voor 65 land-periode combinaties (zie tabel 1). Om te onderzoeken hoe de drie indices voor issue-saillantie samenhangen met de mate van klassengebonden stemgedrag werden voor de periodes van 1945 tot 1960, van 1961 tot 1970, van 1971 tot 1980 en van 1981 tot 1990 in de twintig landen gemiddelde scores voor de drie indices en de losse indicatoren voor issue-saillantie berekend. Deze gemiddelde scores voor issue saillantie per land en periode zijn vervolgens gerelateerd aan de mate van klassengebonden stemgedrag in die landen en periodes. In tabel 3 worden in de eerste kolom de nulde orde correlaties weergegeven van de alford-index met de drie indices voor issue saillantie, maar ook met de afzonderlijke beleidsprioriteiten die deze indices construeren. In de tweede kolom worden de resultaten weergegeven van de regressieanalyse waarin de samenhangen van de drie indices met de alford-index worden onderzocht.

Tabel 3. Klassengebonden stemgedrag (1945-1990) en politieke cultuur. (Nulde orde correlaties en regressieanalyse; afzonderlijke beleidsprioriteiten cursief; N=65)

Onafhankelijke variabelen	r^1	β
Culturele issue saillantie	-0.48***	-0.42***
<i>Traditionele moraliteit</i>	-0.21	
<i>Recht en orde</i>	-0.40**	
<i>Minder geprivilegieerde minderheidsgroepen</i>	-0.33**	
Ecologische issue saillantie	-0.24	-0.10
<i>Duurzame ontwikkeling</i>	-0.23	
<i>Milieubescherming</i>	-0.17	
Economische issue saillantie	0.22	0.16
<i>Sociale rechtvaardigheid</i>	0.23	
<i>Nationalisatie</i>	0.15	
<i>Overheidscontrole economie</i>	0.12	
R^2		0.26

¹. Tweezijdige toetsing

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$

Kijkend naar de gewone correlatiecoëfficiënten, blijkt dat een grotere politieke saillantie van culturele issues samengaat met een zwakker klassengebonden stemgedrag. Er wordt een redelijk sterk verband gevonden dat bovendien zeer significant is. Ook de drie afzonderlijke beleidsprioriteiten hangen, zij het zwakker (en één niet significant) (13), in de verwachte richting samen met de mate van klassengebonden stemgedrag in die landen en periodes. Over het algemeen blijkt dus dat in contexten waarin culturele issues belangrijk zijn het klassengebonden stemgedrag zwak is. Voor de relatie tussen ecologische issues en de mate van klassengebonden stemgedrag wordt er (zoals verwacht) een negatieve correlatie gevonden die echter niet significant is. Ook hier blijkt dat de twee afzonderlijke beleidsprioriteiten negatief (maar niet significant) samenhangen met de mate van klassen gebonden stemgedrag.

Overigens, het feit dat de indices voor saillantie van ecologische en culturele issues aanzienlijk verschillen in hun verband met de mate van klassengebonden stemgedrag, bevestigt voor een deel het vermoeden dat we hier te maken hebben met twee verschillende zaken in plaats van twee verschillende uitingen van dezelfde nieuwe politieke cultuur. Zouden beide concepten immers in grote mate twee uitingen van hetzelfde zijn, dan zou men verwachten dat in de afzonderlijke correlaties met een ander fenomeen ze meer gelijkenis zouden vertonen. Een grotere politieke saillantie van economische issues tenslotte, hangt positief samen met een sterkere mate van klassengebonden stemgedrag. Ook de aandacht voor de afzonderlijke beleidsprioriteiten

hangt positief samen met de mate van klassengebonden stemgedrag in een context. Deze verbanden zijn echter, conform de hypothese, ook niet significant.

De in tabel 3 gepresenteerde regressieanalyse bevestigt dit beeld. Er wordt wederom geen significante waarde gevonden voor de samenhang tussen economische issue saillantie en de mate van klassengebonden stemgedrag in de contexten. Met een andere operationalisering voor economische issue saillantie kan de conclusie van Nieuwbeerta dus niet worden gewijzigd: verschillen in klassengebonden stemgedrag hebben weinig te maken met verschillen in saillantie van economische issues. Ook worden in tabel 3 geen significante waarden gerapporteerd voor de samenhang tussen saillantie van ecologische issues en de mate van klassengebonden stemgedrag, waardoor ook deze hypothese zal moeten worden verworpen. Voor de samenhang tussen culturele issue saillantie en de mate van klassengebonden stemgedrag wordt een significante, negatieve bèta gevonden: hoe groter de saillantie van culturele issues hoe lager de mate van klassengebonden stemgedrag. Verschillen in de mate van klassengebonden stemgedrag hangen dus voornamelijk samen met verschillen in culturele politieke saillantie.

5. CONCLUSIE

In dit artikel heb ik onderzocht hoe de politieke cultuur in de naoorlogse periode is veranderd. Het blijkt dat de politieke saillantie van ecologische en culturele issues in de meeste landen die zijn onderzocht sterk is toegenomen. Dit betekent dat issues met betrekking tot het milieu en duurzame ontwikkeling en issues met betrekking tot individuele vrijheid en orde in toenemende mate een centrale plaats in de politieke cultuur zijn gaan innemen in het merendeel van de onderzochte landen. Issues met betrekking tot economische herverdeling en overheidscontrole van de economie zijn in de onderzochte periode licht afgenomen in politieke saillantie maar blijven in zekere mate van belang in de politieke cultuur.

Vervolgens is onderzocht hoe deze ontwikkelingen in politieke cultuur samenhangen met verschillen in klassengebonden stemgedrag op contextniveau. Het blijkt dat verschillen in de mate van klassengebonden stemgedrag vooral samenhang vertonen met de saillantie van culturele issues. Naarmate deze culturele issues een prominente plaats binnen de politieke cultuur innemen, is het belang van de klassenpositie voor de verklaring van stemgedrag inderdaad minder. Dit lijkt erop te wijzen dat in contexten waarin culturele issues saillantier zijn, culturele belangen sterker het stemgedrag van mensen beïnvloeden, waardoor leden van de arbeidersklasse vaker op rechts en leden van de middenklasse vaker op links stemmen. Toekomstig onderzoek met een multi-level design zal hier uitsluitsel over moeten geven.

In de literatuur wordt veelal verondersteld dat als klasse geen voorspellende waarde meer heeft, het concept 'klasse' als zodanig zo goed als dood is. Als we de diverse onderzoeksresultaten met betrekking tot de relatie tussen klasse en stemgedrag mogen

geloven is het klassenconcept inderdaad op sterven na dood. Veelal wordt dan ook gesuggereerd dat nieuwe breuklijnen de oude klassenbreuklijnen vervangen (zie bijvoorbeeld Inglehart 1990;1997; Pakulski & Waters 1996). Dit 'vervangen' kan naar mijn mening twee dingen betekenen. In de eerste plaats kan het betekenen dat het belang van de oude conflicten voor de politiek en voor het stemgedrag afneemt terwijl het belang van de nieuwe conflicten daarmee in dezelfde mate toeneemt. Dit zou dan vertaald kunnen worden in een afname van de saillantie van de oude issues en een gelijkmatige toename van saillantie van nieuwe issues. De afname van het stemgedrag op basis van deze oude issues gaat dan gepaard met de opkomst van stemgedrag op basis van deze issues. Hier wordt de verhouding tussen de oude en de nieuwe politieke cultuur gezien als een stel communicerende vaten waarin het belang van oude klassenpolitiek en daarmee het belang van het klassenconcept direct gerelateerd is aan het belang van de nieuwe politiek en aan nieuwe conflicten die dwars door de oude snijden (zie bijvoorbeeld Pakulski & Waters 1996; 2001). Ten tweede kan het betekenen dat naast een blijvende relevantie van de oude conflicten in de maatschappij nieuwe conflictlijnen belangrijker worden en dat deze (grotendeels) onafhankelijk van elkaar richting geven aan het politieke conflict. Een min of meer stabiele saillantie van de oude economische of klassenissues wordt dan in toenemende mate overvleugeld door het opkomende belang van nieuwe issues. Min of meer stabiel stemgedrag op basis van economische issues wordt dan in toenemende mate ondermijnd door omgekeerd stemgedrag op basis van nieuwe issues (zie ook Manza & Brooks 1996; Achterberg & Houtman 2003b).

De in dit artikel vastgestelde relatie tussen culturele issue saillantie en de mate van klassegebonden stemgedrag suggereert zoals gezegd, dat in contexten waarin culturele issues saillantier zijn, culturele belangen sterker het stemgedrag van mensen beïnvloeden, waardoor leden van de arbeidersklasse vaker op rechts en leden van de middenklasse vaker op links stemmen. Het lijkt er dus niet op dat met klassenpositie vervlochten economische stemmotieven of opvattingen minder (maar ook niet meer) invloed uitoefenen op het stemgedrag. Immers, dit had moeten blijken uit een duidelijk verband tussen klassegebonden stemgedrag en economische issue saillantie. Met andere woorden: naast de oude klasse breuklijn komt een nieuwe culturele breuklijn op die in toenemende mate richting geeft aan het politieke conflict. Een zwakker wordende relatie tussen klasse en stemgedrag suggereert in deze optiek dan ook geen dood van klasse, maar zij kan in deze optiek gezien worden als een teken van leven van een nieuwe culturele maatschappelijke breuklijn.

VOETNOTEN

Dit artikel werd gepresenteerd als paper op de Marktdag Sociologie, Nijmegen, 22 mei 2003. Ik dank Dick Houtman en de drie anonieme referenten van het Tijdschrift voor Sociologie voor hun constructieve commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

- (1) Zo concluderen Evans e.a. dat in Groot-Brittannië er sprake is van zowel "trendless fluctuation" als van een afname in het klassengebonden stemgedrag voor de periode 1964 tot 1997 (1999:93-4). Weakliem en Heath vinden naast een afname in klassengebonden stemgedrag in Groot-Brittannië een afname van klassengebonden stemgedrag in de Verenigde Staten (1999a,b). Deze auteurs, die lange tijd "trendless fluctuation" propageerden, lijken nu ook te accepteren dat klassengebonden stemgedrag afneemt.
- (2) Of stemgedrag van arbeiders op een linkse en leden van de middenklasse op een rechtse partij vanwege andere dan klassenmotieven nog met enig recht (traditioneel) klassengebonden stemgedrag zou mogen heten, vraag ik mij, samen met Clark (2001b) af.
- (3) Overgenomen uit Mair e.a. 1999: 316-317.
- (4) Deze maat voor klassengebonden stemgedrag is berekend door het verschil te berekenen tussen het percentage links stemmende leden van de arbeidersklasse en het percentage links stemmende leden van de middenklasse (zie Nieuwbeerta 1995:39).
- (5) Deze maat voor klassengebonden stemgedrag is berekend door het natuurlijke logaritme te nemen van de kansverhouding van de kans dat een lid van de arbeidersklasse op een linkse partij stemt tegen de kans dat een lid van de middenklasse op een linkse partij stemt (ofwel odds-ratio). (Zie Nieuwbeerta 1995:39).
- (6) Wanneer in tabel 3 de Thomsen-index als afhankelijke variabele wordt gebruikt, levert dit geen wezenlijk andere resultaten op.
- (7) Volledige titel is eigenlijk: *Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties, Electors and Governments 1945-1998*.
- (8) Deze data zijn dus gecodeerd door meerdere leden van deze groep. Omdat delen van de data dus zijn gecodeerd door verschillende codeurs zijn deze data onderworpen aan standaard stabiliteits en inter-codeur betrouwbaarheids tests (zie Budge & Farlie 1977: 422-3; Budge e.a. 1987: 23-4). Ook wordt het door de codeurs aangeleverde materiaal onderworpen aan een serie strikte controles, en wordt elke codeerbeslissing vastgelegd opdat controle achteraf mogelijk is (zie voor een uitgebreide beschrijving van de procedures hoofdstuk 4 van Volkens in Budge e.a. 2001).
- (9) Het percentage van de stemmen is opgenomen in de originele dataset.
- (10) Items *Social Justice* (per503), *Nationalisation* (per413) en *Controlled Economy* (per412) in de originele dataset.
- (11) Items *Environmental Protection* (per501) en *Anti-Growth Economy* (per416) in de originele dataset.

- (12) Items *Law and Order* (per605), *Traditional Morality: Negative* samengevoegd met *Traditional Morality: Positive* (per604+per605) en *Underprivileged Minority Groups* (per705) in de originele dataset. De twee indicatoren voor traditionele moraliteit zijn bijeen gevoegd omdat het hier niet gaat om een ideologische positie die in een bepaald land prioriteit krijgt, maar om de aandacht die het onderwerp *sec* krijgt zonder een specifieke ideologische lading.
- (13) De hier gerapporteerde samenhang tussen traditionele moraliteit en de mate van klassegebonden stemgedrag heeft een significantieniveau van 9%.

BIBLIOGRAFIE

- Abrahamson, P.R. (1997), Postmaterialism and Environmentalism, *Social Science Quarterly*, 78(1), 21-23.
- Achterberg, P. & D. Houtman (2003a), Het spook van de rechtse arbeidersklasse: Een culturele verklaring voor 'tegennatuurlijk' stemgedrag, *Sociologische Gids*, 50(1), 8-25.
- Achterberg, P. & D. Houtman (2003b), Has There Really Been a Decline in Class Voting? Class Voting and Cultural Voting in Great Britain, 1974-1997 in: D. Houtman, *Class and Politics in Contemporary Social Science, Marxism Lite and Its Blind Spot for Culture*. Hawthorne NY: Aldine de Gruyter.
- Bean, C. & J. Kelley (1995), The Electoral Impact of New Politics Issues: The Environment in the 1990 Australian Federal Election, *Comparative Politics*, 27(3), 339-356.
- Brechin, S.R. & W. Kempton (1994), Global Environmentalism: A Challenge to the Postmaterialism Thesis?, *Social Science Quarterly*, 75(2), 245-269.
- Brechin, S.R. & W. Kempton (1997), Beyond Postmaterialist Values: National versus Individual Explanations of Global Environmentalism, *Social Science Quarterly*, 78(1), 16-20.
- Budge, I. & D. J. Farlie (1977), *Voting and Party Competition*. London/ New York: Wiley.
- Budge, I., D. Robertson & D.J. Hearl (red.) (1987), *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analysis of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Budge, I., H-D. Klingemann, A. Volkens, J. Bara, & E. Tanenbaum, (2001), *Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties, Electors, and Governments 1945-1998*. New York: Oxford University Press.
- Carmines, E.G. & G.C. Layman, (1997), Value Priorities, Partisanship, and Electoral Choice: The Neglected Case of the United States, *Political Behavior*, 19(4), 283-316.
- Clark, T.N. (1998), Assessing the New Political Culture by Comparing Cities Around the World, pp. 93-194 in T.N. Clark & V. Hoffman-Martinot (eds.), *The New Political Culture*. Boulder, Colorado: Westview Press.

- Clark, T.N. (2001a), What Have We Learned in a Decade on Class and Party Politics?, pp. 6-39 in T.N. Clark & S.M. Lipset (eds.), *The Breakdown of Class Politics: A Debate on Post-Industrial Stratification*. Boulder: Westview Press.
- Clark, T.N. (2001b), The Debate over "Are Social Classes Dying?", pp. 273-320 in T.N. Clark & S.M. Lipset (eds.), *The Breakdown of Class Politics: A Debate on Post-Industrial Stratification*. Boulder: Westview Press.
- Clark, T.N. & S.M. Lipset (1991), Are Social Classes Dying?, *International Sociology*, 6(4), 397-410.
- Cotgrove, S. & A. Duff (1980), Environmentalism, Middle-Class Radicalism and Politics, *Sociological Review*, 28(2), 333-351.
- Cotgrove, S. & A. Duff (1981), Environmentalism, Values, and Social Change, *The British Journal of Sociology*, 32(1), 92-110.
- Dekker, P., P. Ester, & A. van den Broek (1999), Fixing left and right: Value orientations according to Middendorp and Inglehart, pp. 151-176 in H. de Witte & P. Scheepers (eds.), *Ideology in the Low Countries, Trends, Models and Lacunae*. Assen: Van Gorcum.
- Dunlap, R.E. & A.G. Mertig (1997), Global Environmental Concern: An Anomaly for Postmaterialism, *Social Science Quarterly*, 78(1), 24-29.
- Eckersley, R. (1989), Green Politics and the New Class: Selfishness or Virtue?, *Political Studies*, 37(2), 205-223.
- Evans, G., A. Heath, & C. Payne (1999), Class: Labour as a Catch-All Party?, pp. 87-101 in G. Evans & P. Norris (eds.), *Critical Elections: British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: Sage.
- Flanagan, S.C. (1979), Value Change and Partisan Change in Japan: The Silent Revolution Revisited, *Comparative Politics*, 11(3), 253-278.
- Flanagan, S.C. (1982), Changing Values in Advanced Industrial Societies: Inglehart's Silent Revolution from the Perspective of Japanese Findings, *Comparative Political Studies*, 14(4), 403-444.
- Flanagan, S.C. (1987), Value Change in Industrial Societies, *The American Political Science Review*, 81(4), 1303-1319.
- Flanagan, S.C. & A-R. Rie (2003), The New Politics, Culture Wars, and the Authoritarian-Libertarian Vlaue Change in Advanced Industrial Democracies, *Comparative Political Studies*, 36(3), 235-270.
- Fournier, P., A. Blais, R. Nadeau, E. Gidengil & N. Nevitte, (2003), Issue Importance and Performance Voting, *Political Science Quarterly*, 25(1), 51-67.
- Graaf, N.D. de, (1995), Postmaterialisme, sociale stratificatie en politieke strijd, pp. 202-222 in J. Dronkers & W.C. Ultee (eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland; Sociale gelaagdheid en Mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Heath, A., R. Jowell, J. Curtice, & G. Evans (1990), The Rise of the New Political Agenda?, *European Sociological Review*, 6(1), 31-48.
- Hout, M., C. Brooks, & J. Manza (1993), The Persistence of Classes in Post-Industrial Societies, *International Sociology*, 8(3), 259-277.
- Houtman, D. (2001), Class, Culture and Conservatism: Reassessing Education as a Variable in Political Sociology, pp. 161-195 in T.N. Clark & S.M. Lipset (eds.), *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Boulder: Westview Press.

- Houtman, D. (2003), *Class and Politics in Contemporary Social Science, Marxism Lite and Its Blind Spot for Culture*. Hawthorne NY: Aldine de Gruyter.
- Ignazi, P. (1992), The Silent Counter-Revolution; Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe, *European Journal of Political Research*, 22(1), 3-34.
- Inglehart, R. (1977), *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1987), Value Change in Industrial Societies, *American Political Science Review*, 81(4), 1289-1303.
- Inglehart, R. (1990), *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997), *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & J-R. Rabier (1986), Political Realignment in Advanced Industrial Society: From Class-Based Politics to Quality-of-Life Politics, *Government and Opposition*, 21, 456-479.
- Kidd, Q. & A-R. Lee (1997), Postmaterialist Values and the Environment: A Critique and Reappraisal, *Social Science Quarterly*, 78(1), 1-15.
- Layman, G.C. & E.G. Carmines, (1997), Cultural Conflict in American Politics: Religious Traditionalism, Postmaterialism, and U.S. Political Behavior, *Journal of Politics*, 59(3), 751-777.
- Lazarsfeld, P.F., B Berelson & H. Gaudet (1972 [1944]), *The People's Choice: How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*. 3d ed. New York: Columbia University Press.
- Lee, A-R. & Q. Kidd (1997), More on Postmaterialist Values and the Environment, *Social Science Quarterly*, 78(1), 36-43.
- Lipset, S.M. (1959), *Political Man: The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.
- Lipset, S.M. (1981), *Political Man: The Social Bases of Politics*. 2nd edition. New York: Doubleday.
- Lipset, S.M. (2001), Cleavages, Parties and Democracy, pp. 3-11 in L. Karvonen & S. Kuhnle (eds.), *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London: Routledge.
- Mair, P., S.M. Lipset, M. Hout, & J.H. Goldthorpe (1999), Critical Commentary: Four Perspectives on the End of Class Politics?, pp. 308-322 in G. Evans (ed.), *The End of Class Politics?: Class Voting in Comparative Context*. Oxford: Oxford University Press.
- Manza, J. & C. Brooks (1996), Does Class Analysis Still Have Anything to Contribute to the Study of Politics?, *Comments, Theory and Society*, 25(5), 717-724.
- McAllister, I., & D.T. Studlar, (1995), New Politics and Partisan Alignment; Values, Ideology and Elites in Australia, *Party Politics*, 1(2), 197-220.
- Middendorp, C.P. (1991), *Ideology in Dutch Politics: The Democratic System Reconsidered (1970-1985)*. Assen: Van Gorcum.
- Nieuwbeerta, P. (1995), *The Democratic Class Struggle in Twenty Countries, 1945-1990*. Amsterdam: Thesis Publishers.

- Nieuwbeerta, P. (1996), The Democratic Class Struggle in Postwar Societies: Class Voting in Twenty Countries, 1945-1990, *Acta Sociologica*, 39(4), 345-383.
- Nieuwbeerta, P. (2001), The Democratic Class Struggle in Postwar Societies: Traditional Class Voting in Twenty Countries, 1945-1990, pp. 121-136 in T.N. Clark & S.M. Lipset (eds.), *The Breakdown of Class Politics: A Debate on Post-Industrial Stratification*. Boulder: Westview Press.
- Pakulski, J. (2001), Class Paradigm and Politics, pp. 137-161 in T.N. Clark & S.M. Lipset (eds.), *The Breakdown of Class Politics: A Debate on Post-Industrial Stratification*. Boulder: Westview Press.
- Pakulski, J. & M. Waters (1996), The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society, *Theory and Society*, 25(5), 667-691.
- Poguntke, T. (1987), New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party?, *West European Politics*, 10(1), 76-88.
- Rempel, M. & T.N. Clark (1997), Post-Industrial Politics: A Framework for Interpreting Citizen Politics Since the 1960s, pp. 9-56 in T.N. Clark & M. Rempel (eds.), *Citizen Politics in Post-Industrial Societies*. Boulder: Westview Press.
- Robinson, A. (1967), Class Voting in New Zealand: A Comment on Alford's Comparison of Class Voting in the Anglo-American Political Systems, pp. 95-114 in S.M. Lipset & S. Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.
- Rohrschneider, R. (1993), New Party versus Old Left Realignments: Environmental Attitudes, Party Policies, and Partisan Affiliations in Four West European Countries, *The Journal of Politics*, 55(3), 682-701.
- Scott, J. (2000), If Class is Dead, Why Won't it Lie Down? (<http://privatewww.essex.ac.uk/~scottj/socscot6.htm>).
- Swyngedouw, M. (1992), *Waar voor je waarden; De opkomst van Vlaams Blok en Agalev in de jaren tachtig*. Leuven: ISPO.
- Swyngedouw, M. (1994), De opkomst en doorbraak van Agalev en Vlaams Blok in de jaren tachtig en negentig, *Acta Politica*, 29(4), 453-476.
- Van Liere, K.D. & R.E. Dunlap (1980), The Social Bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses Explanations and Empirical Evidence, *Public Opinion Quarterly*, 44(2), 181-197.
- Veugeliers, J.W. (2000), Right-Wing Extremism in Contemporary France: A "Silent Counterrevolution"?, *The Sociological Quarterly*, 41(1), 19-40.
- Weakliem, D. (1991), The Two Lefts? Occupation and Party Choice in France, Italy, and the Netherlands, *American Journal of Sociology*, 96(6), 1327-1361.
- Weakliem, D. & A. Heath (1999a), The Secret Life of Class Voting: Britain, France and the United States Since the 1930s, pp. 97-136 in G. Evans (ed.), *The End of Class Politics?: Class Voting in Comparative Context*. Oxford: Oxford University Press.
- Weakliem, D. & A. Heath (1999b), Resolving Disputes about Class Voting in Britain and the United States: Definitions, Models, and Data, pp. 281-307 in G. Evans (ed.), *The End of Class Politics?: Class Voting in Comparative Context*. Oxford: Oxford University Press.

